

Kerk en management

Inleiding

Zomaar een paar uitspraken, die ik heb verzameld:

- "Een kerk is geen bedrijf"
- "Hoe komt het dat mensen die in het dagelijks leven zakelijk en efficiënt moeten werken, daar in de kerk ineens niet meer toe in staat zijn?"
- "Als er in onze kerk iets wordt besloten, is dat meteen ook het einde van het proces; we schijnen te vergeten dat er met een besluit ook iets moet gebeuren"
- "Als de managers het overnemen, verliest de kerk"
- "In de kerk moet het warm en liefdevol zijn, niet zakelijk en kil"
- "Er is maar één deadline en dat is wanneer Christus terugkomt!"
- "Het feit dat iets kerkenwerk is, lijkt voor veel mensen een aansporing om er niet meer over na te denken wat ze aan het doen zijn"

In de EO-Visie stond een jaar of wat geleden een serie artikelen, getiteld 'De kerk en de koekjesfabriek'. Daarin werd een discussie gevoerd die je tegenwoordig steeds vaker hoort. Die discussie gaat over de vraag in hoeverre je 'zakelijkheid' en 'management' een plaats kunt geven in de kerk. Voorstanders van zakelijkheid in de kerk zeggen dat de kerk 'ook' een organisatie is, waarin afspraken worden gemaakt en doelen moeten worden nagekomen. Zij pleiten voor het trainen van predikanten in vergadertechnieken, 'efficiënt' werken, beleidsplannen, visiedocumenten en dergelijke. Tegenstanders wijzen erop dat het in de kerk toch moet gaan om 'geestelijke' zaken en dat de kerk geen fabriek is, waar 'productie' gehaald moet worden. Spreken over 'beleid', 'doelstellingen', efficiëntie en dergelijke, vindt bij hen geen gehoor. Vaak praten deze twee groepen zo langs elkaar heen.

Ik denk dat het de moeite waard is om deze vraag te bespreken: is er in de kerk ruimte voor 'managementtechnieken' en zo ja, hoe ver kan dat gaan? Zijn 'zakelijkheid', 'beleid' en 'efficiëntie' woorden die we in de kerk niet in de mond moeten nemen of ligt de zaak meer in het midden? Daarbij speelt ook de samenleving een rol. Hoe kunnen we als kerk onze plaats bepalen in een samenleving die steeds technocratischer wordt, waarin productie en zakelijkheid steeds belangrijker worden, maar waarin mensen in toenemende mate in de verdrinking lijken te komen? Moeten we ons alleen tegen die samenleving afzetten, of moeten we er ook op ingaan? En hoe bewaart de kerk daarbij haar eigen identiteit? Dat zijn de vragen van dit artikel.

Wat is management?

Voor we dieper op die vragen ingaan, moeten we eerst een andere stellen. Wat bedoelen we in dit artikel met het woord 'management'? We kunnen dit woord op twee manieren opvatten.

In de eerste plaats is 'management' gewoon een technocratisch woord voor 'ordelijk handelen'. Zo zijn er allerlei soorten management te bedenken: weg- en waterbouwmanagement, gezinsmanagement, het 'managen' van je tijd en van je baas enzovoort. Je kunt van alles 'managen'. In die zin is het woord eigenlijk niet veel meer dan een alternatief voor 'verstandig omgaan met'. Bijbels gezien zouden we hier kunnen denken aan 'rentmeesterschap' als een goede omschrijving voor wat we vandaag bedoelen met 'management' in deze algemene betekenis. Zo heeft ooit iemand God de eerste 'Manager' genoemd, omdat Hij op ordelijke wijze de wereld schiep en regeert. Afgezien van de vraag of dat nu een fraai woord is, is de bedoeling ervan wel duidelijk.

In dit artikel gaat het om een meer specifieke betekenis van 'management'. Het gaat hier om de technieken en inzichten die een manager in het bedrijfsleven gebruikt. Inzichten en

technieken vanuit de organisatieleer, groepsdynamiek, teammanagement, veranderkunde, bedrijfsvoering en dergelijke. Op dat punt is een stroom van literatuur op gang gekomen, die bijvoorbeeld gaat over het aansturen en de samenstelling van teams en 'task forces', het slanker en efficiënter maken van bedrijven, het doorvoeren van veranderingen en de rol van het leiderschap daarbij, de verschillen tussen belerende en lerende organisaties, de dynamiek van een bureaucratie (of het gebrek daaraan), de rol van het middenmanagement, de training van mensen en al dergelijke thema's. De vraag in dit artikel is: moeten we dit soort inzichten en technieken zien als verwerpelijk en werelds of kunnen we ze kritisch gebruiken in de regering en organisatie van het kerkelijk leven?

De christelijke houding tegenover de cultuur in het algemeen

Een christen zal zich altijd bewegen tussen de twee uitersten van een volkomen afwijzing van de cultuur waarin hij leeft en een kritiekloze aanvaarding. Hij spreekt met twee woorden. De christelijke levensvisie zal altijd worden opgebouwd vanuit het kruis en de opstanding van Jezus Christus. Het kruis dat in deze wereld is geplant, vertelt ons dat niemand zichzelf kan redden en dat geen cultuur boven Gods oordeel staat. De opstanding maakt ons duidelijk dat de Boze is overwonnen en dat daarom geen cultuur overgegeven mag worden aan het verderf. Onze houding zal daarom altijd een houding zijn die gekenmerkt wordt door nuchterheid, kritiek en hoop. Een christen die al het moderne afwijst (en intussen wel gebruik maakt van auto, computer, electriciteit en dergelijke), verheerlijkt meestal een cultuur van het verleden. Maar vroeger was het niet per se beter dan nu. En andersom zal een christen die al het moderne verwelkomt, omdat het eigentijds is, maar al te snel gevaar lopen dat hij 'eigentijds zijn' tot zijn afgod maakt.

Voor beide houdingen moeten we waken wanneer het gaat om de vraag of managementtechnieken een plaats kunnen hebben in de kerk. We kunnen niet eenvoudig al deze inzichten als 'uit den Boze' bestempelen, maar we zullen ze zeker ook niet zomaar moeten binnenhalen. De kwestie is: hoe kunnen we in onze benadering van management in de kerk deze houding van kritiek en hoop laten zien?

De aloude vraag naar de hulpwetenschappen

We kunnen die kwestie niet geïsoleerd benaderen. Het gaat hier niet alleen om de vraag of we bepaalde technieken en inzichten uit het *bedrijfsleven* mogen gebruiken in de kerk. De samenleving is meer dan bedrijfsleven (al lijkt dat tegenwoordig steeds minder vanzelfsprekend). De vraag zou breder moeten worden gesteld: mogen we hoe dan ook inzichten en vaardigheden uit de 'seculiere' wereld gebruiken in de kerk? In die zin sluit deze paragraaf aan bij de vorige: hoe benaderen we inzichten en verworvenheden van de seculiere cultuur?

Als we de vraag zo stellen, komen we terecht bij de kwestie van de 'hulpwetenschappen' in de kerk. Toen ik theologie ging studeren in Apeldoorn en later in Utrecht, kreeg ik de eerste jaren allerlei vakken die niet direct met de Bijbel te maken hadden. Vakken als psychologie, sociologie, logopedie, didactiek, economie, logica en pedagogiek kwamen allemaal langs in de eerste jaren. Om eerlijk te zijn, ik was geen theologie gaan studeren om die vakken te krijgen. Achteraf zie je het nut er echter wel van in. Deze vakken zijn in de theologie *hulpwetenschappen*: zij helpen ons om mensen en de wereld beter te begrijpen. Zij geven ons inzicht in processen die zich afspelen in onze wereld en in de Nederlandse samenleving. Zij helpen ons om zicht te krijgen op de dynamiek van een groep of op de ontwikkeling van een opgroeiend kind. Ze kunnen je ondersteunen in het beter doen van je werk, door je bijvoorbeeld beter te laten articuleren of catechisatie te geven.

Zo functioneren er in de kerk heel wat hulpwetenschappen: inzichten en ervaringen die niet rechtstreeks uit de Bijbel afkomstig zijn, maar ons wel helpen om het Evangelie breed toe

te passen in ons gemeentelven en in ons eigen leven. Elke predikant die een preek maakt, gebruikt inzichten uit de taalkunde en de geschiedeniswetenschap om de Bijbel te onderzoeken. Wanneer hij zijn preek houdt, maakt hij (hopelijk) gebruik van wat hij geleerd heeft tijdens logopedielessen. Ook hanteert hij bepaalde redenaarstechnieken, door te kiezen voor een zorgvuldige opbouw, eventueel toe te werken naar een climax, bepaalde gedeelten wat sterker aan te zetten dan andere enzovoort. Daaraan is niets vreemds of onchristelijks, integendeel. Hoe zou het anders moeten? Maar het is goed daarbij te bedenken dat de technieken die de predikant gebruikt, in feite gebruikt kunnen worden bij elke willekeurige voordracht. Ze zijn niet specifiek christelijk, maar eerder seculier of neutraal. Veel van dit soort inzichten en technieken zijn ontwikkeld in de academische wereld van colleges en voordrachten.

Het argument van Augustinus

De kerkvader Augustinus schreef ooit een boek, getiteld *De doctrina christiana*. Daarin behandelt hij de vraag of het geoorloofd is redenaarstechnieken te gebruiken in een preek. Voor hem een dringende vraag, want Augustinus was nota bene professor in de redenaarskunst geweest, voordat hij bisschop werd! Tegelijk zien we dat er niets nieuws is onder de zon, want zoals nu het bedrijfsleven en de inzichten die daar worden ontwikkeld, een groot stempel drukken op onze samenleving, zo was dat toen met de redenaarskunst. En zoals nu de vraag is in hoeverre wij managementtechnieken mogen gebruiken in de kerk, zo was toen de vraag in hoeverre retorica een plek mocht hebben op de preekstoel.

Augustinus zocht hier een weg tussen volstrekte afwijzing van de redenaarskunst en kritiekloze aanvaarding. Beide houdingen kwamen voor in de kerk van zijn dagen. Augustinus wilde de retorica als hulpwetenschap inzetten in de kerkelijke prediking. Daarvoor noemt hij het volgende argument: “Waarom zouden zij (= de ongelovigen) mogen genieten van een goed in elkaar gezet verhaal dat de leugen dient, terwijl wij taai en saai knikkebollen voor de waarheid?”. Tegelijk wijst hij erop dat de retorica gevaren in zich bergt, omdat zij er in die tijd vooral op gericht was de spreker in het middelpunt te zetten en een gehoor te manipuleren. Daarom schreef Augustinus dan ook het bovengenoemde boek: om te komen tot een christelijke redenaarskunst. Hij pleit daarbij voor een gematigd en kritisch gebruik van redenaarstechnieken in de kerk, waarbij hij waarschuwt voor al te gezwollen taalgebruik en taalversiering die alleen maar afleidt van de boodschap.

Voor wat betreft managementtechnieken zouden wij kunnen zeggen: waarom zouden deze technieken wel de god van de economie mogen dienen, terwijl Gods Koninkrijk het moet doen met slordigheid en klunzigheid? Heeft God niet recht op het beste wat onze cultuur te bieden heeft? Dat lijkt mij een relevante vraag wanneer wij spreken over de toelaatbaarheid van inzichten uit het bedrijfsleven in de kerk. Eveneens lijkt mij dat een belangrijke kwestie voor de talloze kerkleden die hun brood verdienen in een bedrijfscultuur, maar met hun daar opgedane inzichten niet aan het werk kunnen of willen in de kerk.

Hulpwetenschappen zijn onvermijdelijk

Pas als we gaan zien hoe belangrijk en onmisbaar hulpwetenschappen zijn voor het reilen en zeilen van de kerk, kunnen we het onderwerp van dit artikel naar waarde schatten. Ik noemde net al de predikant die bij de voorbereiding van zijn preek allerlei 'seculiere' of 'neutrale' inzichten en technieken gebruikt. Maar we kunnen dit voorbeeld uitbreiden. Bij de catechisatie worden inzichten gebruikt uit de groepsdynamica, de didactiek en de pedagogiek. Ook al gebruikt men deze *begrippen* misschien niet, daarom zijn de *zaken* wel aanwezig. De catecheet geeft op een andere manier les aan een groep dan aan een enkeling. Hij of zij heeft een bepaald idee van de leerstof (die mede tot stand is gekomen met gebruikmaking van pedagogische en didactische inzichten) en hoe hij of zij die wil overdragen. Hij of zij zal

rekening houden met de leeftijd en het ontwikkelingsniveau van de kinderen. Dat zijn allemaal onontkoombare zaken.

Zo worden in het pastoraat inzichten gebruikt uit de psychologie: karakterleer, enige kennis van psychische aandoeningen, gesprekstechnieken en dergelijke. Veel van de psychologische theorie die hierachter zit, is volstrekt seculier, stamt soms zelfs uit aantoonbaar anti-christelijke bron. Intussen worden deze inzichten wel gebruikt, al is het hopelijk kritisch en met mate. Maar het punt is: ook hier is er geen alternatief. In het pastoraat werken we altijd met een bepaald mensbeeld, we proberen een gesprek te voeren en geen monoloog af te steken, we houden rekening met de geestelijke en psychische gesteldheid van de ander enzovoort. Wie dat niet doet, is niet met pastoraat bezig.

De penningmeester van de kerk gebruikt boekhoudkundige inzichten. Tijdens vergaderingen (in elke kerk!) wordt er althans een minimale vergadertechniek gehanteerd, die ook niet per se bijbels is. Tenminste, er staat nergens in de Bijbel dat er notulen moeten worden opgenomen, dat er een voorzitter en een penningmeester moeten zijn en dergelijke. Deze zaken zijn daarom nog niet verkeerd: ze zijn vaak erg nuttig en berusten op praktisch inzicht en ervaring.

Gevaaren van hulpwetenschappen

Hulpwetenschappen hebben uiteraard wel gevaren in zich. Augustinus wees er al op dat de retorica (in zijn tijd vreselijk populair) kon gaan heersen over de inhoud van de prediking of kon dienen om de predikant op de voorgrond te schuiven ('kijk mij nou eens'). De psychologie (in een goedkope vorm) kan het pastoraat overnemen, zodat we in de kerk alleen nog maar bevestigen en troosten en praten over elkaars complexen en verleden, terwijl wij vergeten dat God ons ook wil uitdagen en snoeien en heiligen en dat ons probleem dieper zit dan een gebrekkige hechting of iets dergelijks. Zo kunnen ook managementtechnieken een doel in zichzelf worden. Dan zijn we alleen nog maar bezig met de vraag of we wel efficiënt genoeg werken, mensen worden middelen, worden ondergeschikt aan het systeem, het Evangelie wordt een product dat koste wat kost afgenomen moet worden enzovoort. De kerk is geen platform voor redenaarskunst, geen psychiatrische inrichting en ook geen gebouw waarin geld wordt rondgepompt. De kerk is ook geen bedrijf. Dan zijn de hulpwetenschappen gaan heersen over de kerk. Zulke kerken zijn vrij gemakkelijk te herkennen als je er een poosje rondloopt. Een bepaald aspect van het kerkelijk leven is dan verabsoluteerd.

Augustinus pleitte daarom al voor een christelijke redenaarskunst. Zo zouden wij moeten werken aan een christelijke manier van management, met specifiek christelijke kenmerken, zoals: dienend leiderschap, geduld en liefde, inschakelen van de gaven, niet productgericht, maar God-gericht enzovoort.

Management als baggerwerkzaamheden

Ik zie managementtechnieken en -inzichten als een mogelijkheid om een bedding te scheppen voor geestelijk leven. Niet meer en niet minder. Geestelijk leven is niet te produceren, het is met geen enkele techniek op te wekken. We kunnen Gods Geest alleen gelovig verwachten, biddend en werkend. Maar daarmee is niet alles gezegd. Want geestelijk leven stroomt door een bedding van 'gewone' menselijke activiteiten. Met andere woorden, wanneer de zaken in een kerk goed geregeld zijn, wanneer de afspraken nagekomen worden, wanneer er duidelijke doelen worden gesteld en er ernstig naar gestreefd wordt die te halen, dan zijn dat op zichzelf nog geen tekenen van geestelijk leven. We kunnen dit alles doen met allerlei motieven, dus ook met verkeerde. Maar andersom is het heel moeilijk om werkelijk geestelijk met elkaar om te gaan in de gemeente wanneer dit alles *niet* gebeurt. Als mensen langs elkaar heen werken, als afspraken niet worden nagekomen, als papier geduldig is, als zelfs over de kleinste zaken

nog onenigheid bestaat, zal de frustratie en wrijving toenemen. Het kan niet anders of het geestelijk leven in de gemeente zal daardoor versralen.

Wanneer we de kerk en al haar activiteiten zien als een rivierbedding, waardoor Gods Geest wil stromen, dan is het belangrijk dat die bedding schoon is en vrij van obstakels. Inzichten vanuit het bedrijfsleven en managementtechnieken kunnen ons daarbij helpen. Zij zijn vergelijkbaar met 'baggerwerkzaamheden'. Een goede vergadertechniek helpt om vergaderingen te bekorten en ons te beperken tot de echt belangrijke zaken (waardoor meer tijd vrij komt voor bijbelstudie, gebed en bezinning). Goede afspraken met controleerbare doelen helpen mensen om gemotiveerd te blijven. De juiste mensen op de juiste plaatsen proberen te krijgen, helpt mee om mensen zich op hun gemak te laten voelen en het verhoogt hun inzet. Bij dit alles zal belangrijk blijven dat we in de gaten houden dat bij christelijk management mensen niet worden opgeofferd aan productie. Geduld en mededogen met het zwakke en hulpeloze zal als een rode draad door elk kerkelijk streven naar meer 'zakelijke' inzichten lopen.

Het gaat niet vanzelf...

Als wij het zo doen, lijkt het mij dat managementtechnieken met volle vrijmoedigheid ingeschakeld kunnen worden in de kerk. We zeggen toch ook niet van de prediking of het pastoraat of de boekhouding: 'Dat moet vanzelf gaan'? En mensen die het wel zeggen, lopen het grote gevaar dat ze niet kritisch omgaan met de technieken die ze onbewust toch gebruiken. Vaak is daarvan het gevolg: een prediking waarbij de prediker, met zijn stokpaardjes en zijn ervaringen met de Geest in het middelpunt komt te staan, een pastoraat dat niet evenwichtig is of zelfs griezelig wordt en een boekhouding die van kunstgrepen aan elkaar hangt. Het is schrijnend om te zien dat dit juist vaak gebeurt bij kerken die het meest afwijzend zijn richting hulpwetenschappen en het meeste nadruk leggen op een volstrekt zuivere en 'geestelijke' manier van kerk-zijn. Zij vergeten dat wij in de schepping zijn en niet in de hemel. In feite -en dat is nog het meest riskante- leveren zij zich uit aan de cultuur! Omdat zij namelijk niet erkennen dat ook zij (dat is nu eenmaal onontkoombaar) bepaalde seculiere of neutrale inzichten en technieken hanteren, worden deze manieren van werken onbespreekbaar en komt er een aura van 'heiligheid' omheen te hangen. Zo'n kerk kan zich misschien wel onderscheiden van de cultuur van het heden, maar zij doet dat door zich met huid en haar over te leveren aan een cultuur van het verleden. De Bijbel noemt een dergelijke uitlevering en verabsolutering 'afgoderij'. Helaas is er geen mooier woord voor.

Het punt is: ook kerken die elke vorm van beleid maken afwijzen, hebben beleid. Zij hebben het alleen niet geformuleerd en denken er dus ook niet kritisch over na. Echter, *elke* kerk heeft (geschreven of ongeschreven, uitgesproken of stilzwijgend) beleid: manieren waarop wordt gewerkt, tijden waarop wordt begonnen, functies die moeten worden ingevuld, afspraken om samenwerken mogelijk te maken. Beleid is net zoiets als opvoeden. Ook als je zegt 'ik voed m'n kinderen niet op', ben je aan het opvoeden! Je denkt er alleen niet over na en dus doe je een beetje op instinct wat je denkt dat goed is, wat je ouders hebben gedaan of wat je om je heen ziet en wat je aanspreekt (zonder dat je erover nadenkt waarom het je aanspreekt en of het je wel zou moeten aanspreken). Veel kerken zijn op deze manier bezig met beleid: onkritisch en niet ge-evalueerd. Mijn stelling is dat we pas kritisch kunnen omgaan met kwesties van management, wanneer wij accepteren dat zij onvermijdelijk zijn en in zichzelf niet verkeerd.

Ooit sprak ik met een predikant hierover. Hij zei het volgende: "Woorden als 'beleid' en 'strategie', daar heb ik emotioneel moeite mee. Misschien botsen ze ook wel met mijn karakter. En onbewust denk ik altijd: 'Zijn dat soort woorden nu wel bijbels?'" Ik wees hem erop dat hij in drie zinnen drie onbijbelse woorden had gebruikt uit de seculiere psychologie ('emotioneel', 'karakter' en 'onbewust'), waarvan het laatste woord zelfs afkomstig is uit de a-

christelijke dieptepsychologie van Sigmund Freud. Toch zijn dit woorden die nu gemeengoed zijn, buiten en binnen de kerk. En zoals woorden als 'temperament' en 'karakter' nu door velen vrijmoedig worden gebruikt, zal dat waarschijnlijk ooit ook het geval zijn met woorden als 'beleid', 'visie' en 'strategie'. Het lijkt me alleen dat we daar beter zelf bij kunnen zijn, in plaats van dat het ons overkomt en wij 'onbewust' en 'emotioneel' allerlei begrippen en concepten gaan hanteren die ons wellicht op een onbijbels been zetten.

Scheppingsgaven en (praktische) wijsheid

Tenslotte wil ik nog een paar dingen zeggen over een bijbelse basis voor het benaderen van managementtechnieken. Hoe moeten we dergelijke 'neutrale' of 'seculiere' inzichten en technieken waarderen? Heeft de Bijbel daar iets over te zeggen? Ik geloof van wel. Op bijbelse gronden mogen we zeggen, denk ik, dat God in Zijn schepping dergelijke inzichten heeft gelegd. Met andere woorden, wanneer wij op basis van kennis, ervaring en gezond verstand bepaalde maatregelen nemen die niet direct in de Bijbel zijn terug te vinden (hetgeen geldt voor het overgrote deel van het kerkelijk leven), leggen we daarmee patronen bloot die God in Zijn schepping heeft gelegd. In de biologie en natuurwetenschappen wist men allang dat het heelal een wonderlijke orde en samenhang vertoont. Dat maakt wetenschap ook mogelijk. Als er alleen chaos was, was onderzoek überhaupt onmogelijk geworden. Zulke orde en samenhang is er ook op het gebied van mensen, zowel individueel als gezamenlijk. Mensen zitten op een bepaalde manier in elkaar, die te maken heeft met hun 'schepsel-zijn'. En samenlevingen of organisaties 'werken' op een bepaalde manier, omdat God mensen zo heeft gemaakt. Management maakt gebruik van die patronen en structuren. Als die er niet waren, was er helemaal niet zoiets als management mogelijk. Dan was samenwerking als zodanig onmogelijk. In deze zin kunnen wij management dus beschouwen als een antwoord op het scheppingswerk van de God van orde.

Nu weten wij dat de schepping niet meer is zoals zij is bedoeld. De zonde is erdoorheen getrokken. Dat betekent dat wij mogen werken met de patronen en structuren in de schepping, maar niet kritiekloos. Opnieuw wil ik erop wijzen dat het belangrijk is dat kerken christelijke inzichten ontwikkelen in management, zoals zij dat allang hebben gedaan in de pedagogiek of in de retorica (om maar wat te noemen).

In de Bijbel zelf vinden we deze houding, die kennis put uit de schepping en het leven daar praktisch op instelt, vooral in wat wij de 'wijsheid' noemen. Die 'wijsheid' vinden we terug in de boeken Job, Spreuken en Prediker, evenals in sommige Psalmen. De oudtestamentische wijsheid is een levenshouding van praktische ervaringskennis, die uitgaat van het geloof in God. Vanuit de 'vreze des HEEREN' benadert de oudtestamentische wijze de schepping, de samenleving en de individuele mens. Daarbij maakt hij gebruik van zijn ogen, oren, gezond verstand en ervaring. Opvallend is de manier waarop die wijsheid zich uitdrukt: er wordt in de bovengenoemde boeken betrekkelijk weinig geciteerd uit de openbaring. Veel meer wordt gewezen op algemene inzichten die gestoeld zijn op levenservaring. Ook de ervaring van andere, heidense volken kan daarin een plaats krijgen. De levenshouding van praktische inzichten, levenservaring, besluitvaardigheid, omgangsvormen, leiderschapskwaliteiten, nuchterheid en dergelijke, die daaruit voortvloeit, noemt de Bijbel 'wijsheid'. En dat is waar we naar zoeken, ook vandaag: wijsheid. Deze wijsheid zal niet te snel alles willen omgooien (Spr. 22:28), maar hij weet er ook van dat vroeger niet alles beter was (Pred. 7:10). Hij kent de tijd van vandaag en zal hij die nuchter en kritisch bekijken. En waar nodig zal hij handelen met wijsheid en beleid, zonder vooraf inzichten uit te sluiten omdat zij 'werelds' zijn.

Stefan Paas